

МУАЛЛИМ ХАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҲ



Илимий-методикалық журнал

2023

1/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Айтбаев Д. Т. Асимметрик дуализм коммуникациянинг семиотик тамойили сифатида	6
Yuldasheva Sh. Sh. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'zbek tilini qardosh tillardagi guruhlarda o'qitishning o'ziga xosliklari va tajribalar	13
Arifjanova O. Q. Ingliz tilini o'qitishdagi yangi texnikalar: o'qish(reading) va eshitib tushunish(listening) misolida	20
Неъматова С. Глубокие корни развития литератур	25
Мирзорохимов О. К. Для чего предназначен словарь	33

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Yusupova M. A., Baxtiyorova S. E. Pedagog tarjimonlarni tayyorlash zaruriyati	40
Jabborova O. M., Baxtiyorova S. E. Bo'lajak ingliz tili pedagoglarini xalqaro ta'lim dasturlari bilan tanishtirish yo'nalishlari	44
Narimbetova Z. A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida axborot-kommunikatsion texnologiyalari asosida o'quvchilarning geometrik kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	48
Umarova Z. A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogik konfliktlarning turlari	52
Umarova Z. A., Nazirjonova M. B. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida uchraydigan psixologik xarakterdagi pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning amaliy shakllari	60
Xusnetdinov U. I. Qoraqalpog'iston Respublikasi talaba yoshlarida ekologik madaniyatni shakllantirish g'oyasining rivojlantirish yo'llari	64
Qarshiboyeva X. K. TALIS xalqaro baholash dasturining ahamiyati va afzalliklari	72
Beketov N. A. Umumta'lim maktablarida tarbiyaviy ishlarni boshqarish	78
Beketov N. A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining tarbiya funksiyalari	84
Quzmanova G. B., Davlatova M. A. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etishda TIMSS hamda PISA xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish metodikasi	95
Kuchkinov A. Yu., Tilovova S. B. EKO-STEAM ta'lim kompetensiyalarni rivojlantirishda fanlararo yondashuv	100
Qorajonova B. T. Maktablarda psixologik maslahat tashkil etishning samarali shakl va uslublari	110
Абдурахмонова У. Н. Педагогик фаолиятда инновациялардан самарали фойдаланишни ташкил этиш йўллари	117
Turayeva G. E. Pedagogik jarayonni tashkil etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyat va afzalliklari	121
Xurramova M. A. Ta'lim mazmunini shakllantirishda germeneytik yondashuv imkoniyatlari	126
Achilov T. S. Vatanparvarlik tarbiyasi – maktab o'quvchilarining qiymat-semantik kompetensiyasini shakllantirishning muhim elementi sifatida	134
Abdusalilova D. Madaniyatlararo muloqot yo'nalishida «ijtimoiy-madaniy kompetentlik» tushunchasi	141
Мусурманкулова М. Н. Изучение сопоставительно-диаектологической компетенции в современной педагогике	146
Шамиева О. Р. Роль дисфункциональных родителей в эмоциональном благополучии ребёнка	152
Ochilov E. Yu. Role of ai-powered chatbots in increasing efficiency of learning processes	156



UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYAVIY ISHLARNI BOSHQARISH

Beketov N. A.

*pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Chirchiq davlat
pedagogika universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tarbiya, tarbiya metodlari, tarbiyaga rahbarlik qilish, ta'lim turlari, tarbiya omillari.

Ключевые слова: воспитание, методы воспитания, руководство воспитанием, виды воспитания, факторы воспитания.

Key words: upbringing, upbringing methods, upbringing guidance, types of upbringing, upbringing factors.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida tarbiyaviy ishlar muayyan tizim asosida tashkil qilinmoqda. Ustoz murabbiylar tomonidan dars jarayonlarida, ota-onalar tomonidan esa oilada bajariladigan tarbiyaviy vazifalarga qo'shimcha ravishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, sinf rahbarlari o'quvchilarning barkamol inson bo'lib tarbiyalanishlariga o'z hissalarini qo'shmoqdalar. Tarbiya ijtimoiylashuv mahsuli ekanligini hisobga olsak, ularning rahbarligi va nazorati ostida sinf jamoalari ijtimoiy hayot tajribasini to'plamoqdalar, ijtimoiy axloq normalarini egallamoqdalar, o'z a'zolaridan har tomonlama kamol topgan va tarbiyalangan, mehnatga va ko'p millatli yangi O'zbekiston davlatini himoya qiladigan barkamol avlodni shakllantirmoqdalar.

Maktabdagi tarbiya jarayoniga rahbarlik qilishda sinf rahbarlarining tarbiyaviy faoliyati alohida o'rin tutadi. Sinfda tarbiyaviy ishning asosiy vazifasi sifatida har bir o'quvchi bilan shaxsning kamol topishiga faol ta'sir etadigan muhit yaratadi. Sinf maktab o'quvchilarining axloqini nazorat qiladi, ayrim o'quvchilarning xatti-harakati va faoliyatlari doirasida jamoatchilikning fikrini shakllantiradi.

Maktab direktori maktabda olib boriladigan tarbiyaviy ishning yuksak darajasini ta'minlashi uchun eng yaxshi o'qituvchilarni sinf rahbari etib tayinlanishiga asosli va puxta o'ylab yondashishi talab etiladi. Maktab faoliyatiga rahbarlik qilar ekan direktor tarbiyaviy jarayonda uzluksizlik va



izchillik tamoyillarini amalga oshirib, tarbiyaviy ishlarda boshlang'ich va o'rta sinflar orasidagi izchilikka rioya qilinishiga alohida e'tibor berishi maqsadga muvofiq. Shu maqsadda maktab direktori I-III sinf o'qituvchilari va sinf rahbarlarining o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini yaxshi bilishlari va kelgusi ishlarida mana shu darajani ko'tarishga yo'naltirilgan tizimni yaratishi, sinf murabbiylari uchun munosib pedagogik shart-sharoitni yaratishga mas'ul hisoblanadi.

O'quv sinfida sinf rahbarlarining qo'nimsizligi o'quvchilarning tarbiyasi va fanlarni o'zlashtirishiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Kuzatishlarimiz natijasida, amaliyotda sinf rahbarlari ko'p hollarda 2-3 yilda almashtirilishi ma'lum bo'ldi. Tarbiya jarayoni muayyan tizim va tarbiya metodlarining izchillikda tashkil qilinishi natijasida o'z samarasini beradi. Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda (2020-yil 23-sentyabr) umumiy o'rta ta'lim quyidagi 3 ta bosqichdan iborat ekanligi belgilangan:

- boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar);
- tayanch o'rta ta'lim (V-IX sinflar);
- o'rta ta'lim (X-XI sinflar).

Mazkur bosqichlar umumiy o'rta ta'limning o'z ichida muayyan burilish davrlarini belgilaydi. Boshlang'ich ta'lim ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratiladi. Tayanch o'rta ta'lim esa o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek, ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi.

Shunga muvofiq, umumiy o'rta ta'limda sinf rahbarlarining almashtirilishiga zarurat bo'lsa, mana shu davrlar oralig'idagina almashtirilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Umuman olganda esa, sinf rahbari I-IV sinflarida boshlang'ich sinf o'qituvchisi va V-XI sinflarda bitta o'qituvchi tomonidan olib borilishi o'quvchilarning ta'lim va tarbiyadagi samaradorlik ko'rsatkichlarini ta'minlaydi.

Sinf rahbarlarini har qaysi parallel sinflarda direktor o'zining kundalik ishida tayanishi va ular tajribasi asosida yosh tarbiyachilarni o'rgatishi mumkin bo'lgan ancha tajribali tarbiyachilar bo'ladigan qilib taqsimlashi maqsadga muvofiqdir. Bordi-yu buni amalga oshirish mumkin bo'lmasa, direktor bunday



kadrlarni tarbiyaviy ishga moyilligi va qiziqishi bo'lgan yosh sinf rahbarlaridan tayyorlash uchun qayg'urishi lozim.

Direktor va tashkilotchi tarbiyachilar qanday ishlayotganlari, tarbiyada umumiy natija nima hisobiga qo'lga qo'lga kiritilayotganiga sira befarq qaray olmaydilar. Shu sababli sinf rahbarlariga muntazam yo'l-yo'riq ko'rsatib borish direktor ishiga qo'yiladigan eng muhim talablardan biridir. Direktorning tashkilotchi bilan birgalikda oldindan qachon va qanday yo'l-yo'riq ko'rsatishini o'ylab olishi juda muhim, chunki sinf rahbarlariga berilgan yo'l-yo'riq ularga hamisha amaliy yordam ko'rsatishi zarur. Bu ishga har bir o'quv yili boshida, o'quv choragi yoki yarim yillik boshida ayniqsa e'tibor beriladi.

Pedagoglarning tarbiyaviy ishiga rahbarlik qilishdagi o'ziga xoslik maktab tiplari (boshlang'ich, tayanch o'rta, o'rta), ularning ish sharoiti (shahar, massiv, qishloq) hamda tarbiyachilarning malakalari bilan belgilanadi. Ba'zi hollarda direktor sinf jamoasi, sinf faollari, sinf sardorlari bilan amaliy ishlashni ko'proq o'rgatadi, individual ishga e'tibor beradi. Bu ish seminar, vebinar, ochiq tarbiyaviy mashg'ulotlar, tarbiyaviy masalalarga oid pedagogik adabiyotlarga umumiy tushuntirishlar, pedagoglar ishlab chiqarish jamoalari va keng otanalar jamoatchiligi vakillarining birgalikdagi kengashlari ko'rinishlarida olib boriladi. Boshqa hollarda tarbiyachilar faoliyati bilan olib boriladigan ishning jamoa shakllariga e'tibor beriladi, qo'shimcha ravishda sinf rahbarlari va guruh faollari yig'ilishlari o'tkaziladi, ular uchun treninglar uyushtiriladi, alohida tartibda tarbiyaviy masalalar yuzasidan individual topshiriqlar beriladi va hokazo.

Maktablarda tarbiyaviy faoliyatga rahbarlik qilishining muvaffaqiyati ko'p jihatdan direktor va uning o'rinbosarlari tashkilotchilik qobiliyatlariga bog'liq. Tarbiyaviy jarayon metodikasini bilish direktor va tashkilotchiga tarbiyachilar jamoasini ishini yo'naltirishga, ularga zarur ish shakllari va metodlarini o'z vaqtida eslatib turishga, maktab o'quvchilarining faolligi va ular tarbiyasining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Maktab direktori umum pedagogik tamoyillar va o'qituvchining mehnatini ilmiy tashkil etish to'g'risidagi qoidalarga tayanib, maktabda va undan tashqarida o'quvchilar bilan olib boriladigan barcha tarbiyaviy mashg'ulotlar majmuini nazarda tutgan holda pedagoglarning kun va hafta davomidagi mehnat qobiliyatlarini o'rganishi lozim. Tabiiyki, u o'z o'rinbosarlari, sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari tarbiyachilari va yetakchilar (tarbiyachilar funksiyalarini taqsimlash, tarbiyachilik burchini bajarish uchun nazariy tayyorgarlik va mustaqil tayyorlanish yo'llarini oldindan



belgilab olish) mehnatini tashkil qilish va uning dinamikasining o'ziga xosligini ham nazardan chetda qoldirmaydi.

Hozirgi vaqtda ko'pgina maktablarda sinf rahbarlarining tarbiyaviy ishiga rahbarlik qilish vazifasi sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi (to'garak rahbarlari) qo'liga topshirilgan (bir o'rinda maktab direktori tarbiyaviy jarayonga umumiy rahbarlikni o'zi olib boradi., ikkinchi bir holda bu ishga rahbarlik vazifasini butunlay tashkilotchiga yuklaydi). Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkilotchilik qobiliyatiga ega o'qituvchilarning ish hajmi boshqa o'qituvchilarning o'z lavozim vazifalarini yetarli darajada amalga oshirmaganligi hisobiga ortib ketadi. Bu esa tizimni ishdan chiqaradi va ta'lim-tarbiya hamda tashkiliy masalalar sifatining pasayishiga sabab bo'ladi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun tashkilotchi sinf rahbarlari faoliyatidagi kuchli va kuchsiz tomonlar hamda ular tarbiyalayotgan kollektiv haqida doimo axborot to'plab borilishi, ularning faoliyati namuna sifatida ko'rsatilishi va har bir sinf rahbaridan o'z ishini shunga muvofiq tashkil qilishi talab qilinishi maqsadga muvofiq. Bunga maqsadga yo'naltirilgan kuzatishlar, suhbatlar mashg'ulotlarga kirib turish, hujjatlashtirishlarni o'rganish va hokazolar orqali erishiladi.

Tashkilotchining tarbiyaviy faoliyatiga rahbarlik qilishdagi malakasi, uning pedagogik mahoratining mezoni pirovard maqsad-maktabda tarbiyaviy ishning, umum maktab va sinf jamoalari hamda bu jamoa a'zolarining tarbiyalanganlik darajasidir. Tashkilotchi har bir o'quvchi onglilik va ijtimoiy axloqning yuksak darajasiga erishsin, degan shior bilan ish olib borishi lozim.

Maktabda tarbiyaviy jarayon rivojlanib boradigan qilib qurilishi uchun maktab direktori va tashkilotchi I-IV sinflar o'qituvchilari va V- XI sinflarning sinf rahbarlari bilan olib boriladigan metodik ishlarning aniq dasturini belgilab oladilar. Bunda asosiy e'tiborni turli yosh guruhlaridagi o'quvchilarni tarbiyalashning mazmuniga qaratadilar. Zotan I-IV sinflarning o'qituvchisi maktabga qiziqib kelgan yetti yoshli bola tarbiyaviy ta'sirga osongina berilishini bilishi lozim. U yaxshi o'quvchi va bilimdon bo'lishni istaydi. Uning tarbiyasi xilma-xil faoliyatda kechadi. Mana shuning uchun ham bolaning maktab ostonasiga birinchi qadamlari yozish, o'qish, hisoblashga o'rganayotgan o'quvchi sifatida ham boshqalar bilan birgalikda (ikkita, uchta, beshta bo'lib) yashash va ishlashni o'rganayotgan o'quvchi sifatida ham yaxshi o'ylangan va uyushtirilgan bo'lishi muhimdir. Uni murakkab bo'lmagan topshiriqlarni bajarishga o'rgatish va uning ishi baholanishi, unga nima deyilgani, nimani yaxshi bajargan-u nimani hali o'rganmaganini aytish uchun kuzatib borilishi



kerak. Boshqalar bilan birgalikda topshiriqni bajarib, birinchi sinf o'quvchilari axloqiy tajriba orttiradilar.

Maktabda tarbiyaviy jarayon eng oddiy narsalardan boshlanib, asta-sekin murakkablashtirib boriladi, shu tufayli tarbiyaviy ishda tadrijiylik tamoyilini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan, bolalar bilan ko'plab suhbatlar o'tkazish, yangi-yangi ishlarni, ekskursiya va yurishlarni uyushtirishga shoshmaslik lozim.

Maktabga bolalar turlicha tayyorgarlik bilan keladilar. Shu sababli tarbiya, mustasnosiz, har bir o'quvchiga juda diqqat bilan qarashni, uning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilishni talab etadi. O'quvchining xatti-harakatiga berilgan baho ("sen yomon ish tutding" yoki "sening qilganing yaxshi") muhim hisoblanishi, lekin bu bola shaxsiga butunlay daxldor bo'lib qolmasligi lozim ("yomonsan" yoki "yaxshisan"). Har bir o'quvchining o'z kuchsiz tomoni bo'lganidek, har qaysi o'quvchida kuchli tomonlarni topish mumkin: bu uning tartibliligi yoki epcilligi, odamoxunligi va boshqa xususiyatlari bo'lishi mumkin. Ijobiy xususiyatlariga tayanib har bir bolaning o'z kuchi va imkoniyatlariga ishonchni mustahkamlash oson.

O'qituvchi birinchi sinfda o'zining bolalarga nisbatan muomala usuli ular o'rtasidagi muomalaning xarakterini belgilashini doimo yodda tutishi zarur. O'quvchilarning qay darajada tarbiyalanganligi, kishilarga, o'z tengdoshlari va kattalarga, o'z burchini bajarishga, mehnatga, jamoaga munosabatidagi o'zgarish tarbiyaviy ish muvaffaqiyatining asosiy mezoni bo'lib xizmat qiladi.

Birinchi o'quv yilining oxiriga borib birinchi sinf bolalari o'zlarining burchi va vazifalarini yaxshi bilib oladilar. III va IV sinflarda o'quvchilar ishi faollashadi, ularni katta sinflarga o'tkazishga tayyorgarlik ko'riladi. Mazkur sinflarda bolalarni tarbiyalashning ko'pgina o'ziga xos tomonlari yuqoridagi jihatlar bilan belgilanadi.

Boshlang'ich sinfdagi bolalar guruhleri – kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ijtimoiy hayotga aralashuvining dastlabki bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilar faoliyatining ijtimoiy yo'nalishi birinchi o'ringa chiqariladi, kishilar foydasiga jamoaviy mehnat qilish malakasi shakllanadi, ularning shaxsida ijtimoiy hayotga qiziqish tarbiyalanadi.

III sinfda o'qituvchi o'quvchilar faoliyatiga bevosita guruh sardorlari va yetakchilari orqali rahbarlik qiladi va ularni yo'naltiradi. U bolalarda o'quvchilar jamoasiga mansubligi bilan faxrlanish hissini shakllantiradi, tengdoshlariga do'stona munosabat o'rnatilishiga yordam beradi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarning xilma-xil (o'qish, o'yin, mehnat) faoliyatini ulardan birgalikda



qilinadigan harakatni, umum manfaati uchun qilinadigan mehnatga, ijtimoiy va jamoa hayotiga ijobiy munosabat uygʻotadigan qilib tashkil etishdir.

Oʻquvchilar ishida faollar oʻrtasidagi musobaqa katta oʻrin tutadi. Oʻqituvchi musobaqani uyushtirib, maqtov, mukofot, jazoni qoʻllar ekan, uning meʼyoriga qattiq rioya qilishni tushunishi va yodda tutishi, eng muhimi, bolalarning axloqiy kamoloti ekanini unutmaslik lozim. Shu sababli musobaqa raqobatchilikka, har qanday yoʻl bilan boʻlsa ham, yaxshi natijaga erishish istagiga aylanib qolishiga yoʻl qoʻyish mumkin emas. Musobaqani har bir faol faoliyatining biror bir turida gʻolib chiqadigan qilib oʻtkazish maqsadga muvofiqdir.

Oʻquvchilarning oʻyin tarzidagi mashgʻulotlarida ularning maʼnaviy-irodaviy fazilatlarini rivojlantirishga alohida eʼtibor beriladi. Oʻyinda bolalar maʼlum maqsadni birgalikda hosil qilishga, boshlangan ishni oxiriga yetkazishga, oʻz faoliyatlari natijasini tanqidiy baholashga oʻrganadilar. Bu jarayonda sinf rahbari tashkilotchi, oʻqituvchi, tarbiyachi, murabbiy sifatida oʻz ijodkorligi va pedagogik mahoratini namoyish qilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Yuldashev M.A. Taʼlim sifati menejmentining tashqi va ichki nazorat mehanizmlari // Ilm ham jamiyat. –Nukus. 2016, – № 1. – B. 88-90.
2. D.E.Qarshiyeva. Klaster vositasida boʻlajak oʻqituvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari(maktab malakaviy amaliyoti misolida). 13.00.01. – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik taʼlimotlar tarixi.Avtoreferat.Chirchiq 2021.12-b
3. Koshanova N.M. Oila va murabbiy manfaatli hamkorligining taʼlim sifatini oshirishdagi ahamiyati. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804.34-b.
4. Koshanova N.M. Taʼlim samaradorligini taʼminlashda oila taʼlim salohiyatini yaxshilash – dolzarb vazifa “Mugʻallim ham yzliksiz bilimlendirioʻ” ilimiy-metadologik jurnalı .Nukus.2021.4-son.49-b.
5. Koshanova N.M. Oʻzaro raqobat va nazorat muhitini shakllantirishda taʼlim klasterining asosiy xususiyatlari//Pedagogik taʼlim klasteri:muammo va yechimlar.Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Chirchiq davlat pedagogika instituti.2021.25-26-iyun.103-b.
6. Буданова Г.П. Повышение уровня воспитательной работы в школе. Нормативно-правовые основания деятельности работников, выполняющих функции классных руководителей/Г.П. Буданова, Л.Н. Буйлова. М., 2007. С. 204.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada umumtaʼlim maktablarida tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va boshqarish, tarbiya jarayonida sinf rahbari, direktor oʻrinbosari va direktorning vazifalari, tarbiya jarayonini tashkil qilish metodlari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются организация и руководство воспитательной работой в общеобразовательных школах, обязанности классного руководителя, заместителя директора и директора в учебном процессе, методы организации учебного процесса.

SUMMARY

This article analyzes the organization and management of educational work in secondary schools, the duties of the class teacher, deputy director and director in the educational process, methods of organizing the educational process.